

RÓZSÁS JÁNOS

Két munkanap

*Az első munkanapom szovjet
kényszermunkatáborban:*

Nyikolajev (Ukrajna), 1945. április 22.

1944. december 22-én estem szovjet fogságba fiatal levante társaimmal együtt, rögtön letartóztattak és hatheti vizsgálati fogság után megszületett a 3. Ukrán Front haditörvényszékének ítélete: tízévi, javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztés, majd örökös száműzetés. Kétheti tehervagonban töltött gyötrelmes utazás végcélja az odesszai börtön volt. Embertelenül zsúfolt cellákban, a politikaiakra szabadított banditák által gyötörtén vártuk, hogy összeálljon a szállítmányok névsora, és a rabszolga utánpótlás elinduljon a különböző munkatáborokba, a kidőltek, sírba hanyatlottak pótlására. A börtöncellában, a várakozás heteiben a rablók megfosztottak jobb ruhadarabjaimtól, hitvány kacatot lökve oda helyettük, a csizmáimból ócska bakancs lett, aztán azt is elvették. Elnyűtt ruhában, mezítláb maradtam a meglehetősen hűvös koratavaszon.

1945. április 16-án érkeztünk meg az ukrajnai Nyikolajev városának barakk táborába, ahol párszáz fős szállítmányunk körülbelül nyolcszáz főre gyarapította az addigi, maradék állományt. A bútorozatlan, fűtetlen barakkok padlóján, tetvektől hemzsegő rongyainkba burkolózhattunk éjszakára. Az élelmünk üres céklaleves volt, kis darab fekete kenyérral. Az alvilági elemektől itt sem szabadultunk meg, mert vegyes láger volt, nem csak politikai elítéltekkel töltötték fel a létszámot. Magától értetődő, hogy a banditákból lettek a láger belső vezetői, többnyire a munkabrigádok vezetői is, akik a politikai elítéltek nyakán élőködtek. A munkatábor megszervezése után jött el az első munkanap, az első kivonulás napi tizenkét órai kemény és kegyetlen kényszermunkára.

*

1945. április huszonkettedike, vasárnap volt. Verőfényes, szép reggelre virradtunk, de csontig ható, hideg széllel a tenger felől, az első és egyúttal örökre felejthetetlen munkanapomra a szovjet rabságban...

Előző este sorra járták a barakkokat a kijelölt brigádvezetők, kezükben újságpapír szélére írott névsorral. Kiszóltatták a sorsukra váró rabok közül a leendő munkásaikat. Kádár Imrével ketten kerültünk magyarok a 13-as brigádba, egy Boriszov nevű, vöröses-szeplős, középkorú orosz brigádvezetőhöz.

A harminc fővel megalakult brigádunkat a 2-es számú barakk egyik nyugatra néző szobájában szállásolta el a komendáns, egy lefokozott orosz kapitány rabtársunk. Mivel villanyvilágítás egyik barakkban sem volt, teljes sötétségben, csak úgy találmra heveredtünk le új otthonunk padlójára, mely méreteiben, félig romos állapotában, törött ablakszemeivel szakasztott ugyanolyan sivár hodály volt, mint ahol a karantén öt napját átdidegtük.

Korán reggel, még virradat előtt felébresztett bennünket Boriszov, és kiadta a parancsot:

– Indulás az ebédlőbe, reggelizni!

Az ideiglenes ebédlőnek kijelölt barakk szobában, „kíméletlen tülekedésben és nagy hangzavarban, pislákoló mécses fényénél szürcsöltük ki nagy sietve az első munkásreggelit, mely minőségében ugyanaz volt, mint a karanténban osztott főtt étel, – üres céklaleves!

Felindultan, zilált lelkiállapotban szállingóztunk vissza a szobánkba a reggelizés izgalmas percei után. Mivel még mindig koromsötét volt, visszaheveredtünk a padlóra, kabátunkat a fejünkre húztuk és elaludtunk.

Kivilágosodott, amikor a kapu közelében lógó sínvas verése jelt adott a munkára történő kivonulásra. A láger minden mozogni tudó foglya ott sorakozott a kapu előtt hosszú, brigádonként külön-külön szakaszba rendeződött oszlopsorban. Fázósan kapkodtam a mezítlábas lábaimat társaim között ácsorogva, a szeles áprilisi reggelen, a deres téglajárdán. A hideg kékre csípte a lábam szárát. A jobb lábamon a két nyílt seb, mely január óta behegedni nem tudott a vitaminhiány miatt, vörösen égett.

Kitárultak a kapuszárnyak: a munkások serege lassan mozgásba lendült, és kígyózva kúszott ki

Nyikolajev széles utcáira. Ugyanezen a városvégen, néhány utcával odébb, nem messze a légerüktől volt egy húskombinát. A nevén kívül a háborúban semmi sem maradt belőle épen. A németek annakidején porrá bombázták. Téglá-, kő- és vasbetontörmelék tornyosult a helyén.

A kivezényelt raboknak a romhalmaz eltakarításához kellett nekilátni, hogy majd a megtisztított térségen, a hasznosítható kövek, téglák felhasználásával, a régi épületkomplexum kibontott alapjaira felépülhessen az új üzem.

A gyár vezetősége megmutatta a brigádvezetőknek, hová kell a kibontott törmeléket, ép téglákat, kockaköveket külön-külön rakásba hordani. Az örök körülvették a kijelölt munkaterületet, és a rabok tömege előzönlötte a romokat. Megkezdődött a serény munka. Megdöbentő, filmre és festő ecsetjére kívánczó látvány bontakozott ki percekben belül. A különböző öltözetű rabok, nők és férfiak vegyesen, igyekezettel estek neki a munkának, a börtön tétlenségre kárhozott bezártasága utáni felszabadultság érzésétől megittasulva. Fiatalok és idősek, reverendás pópák, aranykeretes szemüvegű, hímzett ingű ukrán öregurak, lefokozott katonatisztek, ápoltkézű úrinők és tenyeres-talpas parasztaasszonyok, barázdált arcú munkások, megfontolt mozgású parasztlányok bukdácsoltak a romok között. Verejtékezve hordta mindenki a faragott termésköveket, malteros szélű téglákat saroglyában, ölben, vállon – ki a térség peremére. Rövid időn belül, – mintha a földből nőttek volna ki, – a sok száz kéz tevékenysége nyomán, katonás rendben sorakoztak a kő és téglarakások.

A sokszínű tarkaságban egyben hasonlított mindenki a másikra: börtönsápadt, sovány volt, korra és nemre való tekintet nélkül. Minden rab magán viselte a börtön megaláztatásainak, a bizonytatlanságban töltött hónapok idegfeszültségének a nyomát. Első nekirugaszkodásban fokozott igyekezettel végezték a munkát, hogy legalább abban, a hasznos munka örömeiben nyerjék vissza ember voltukat, az értelmes munkában eltöltött múlt halovány visszfényét.

Azon kívül, körömmel-foggal, de törleszteni akartak a rabok, bűnhődni vétkeikért a Hazájukkal szemben, melyet a vádirat – és talán a saját lelkiismeretük, a beléjük nevelt felfogásuk szerint is – a nehéz időkben galádul elárultak, az életre-halálra menő harcban, háborúban nem tudtak a

hősiesség erkölcsi magaslatára emelkedni. Ostromozták magukat azért, mert a német megszállás alatt meghunyászkodva engedelmességek az átmenetileg győztesként vélt hatalomnak.

A hangyamódra nyüzsgő emberek sokaságában elvegyülve, Kádár Imrével együtt hordtam a saroglyán a termésköveket, a brigádunk részére kijelölt törmelékkupacból, a kettőnkre bízott rakásból. Nem sokáig bírtuk a munkát. Néhány forduló után mindkettőnknek elszállt az ereje. Lelassult a járásunk, elfogott a gyengeség.

A hazulról csomaggal segített, erős fizikai munkához szokott, inas lábú ukrán parasztlányok lökdösve noszogattak minket gyorsabb haladásra, a keskenyre taposott ösvényen. Miután egy egész karavánnak a haladását fékeztek le, saroglyástól-kövestől löktek félre mindkettőnk az útból.

Ahogy félrebuktunk, felfordult saroglyánk nyelére támaszkodva kuporogtunk a romokon. Bágyadt tekintettel, szédülő fejjel néztük a többiek lankadatlan szorgoskodását, fogcsikorgató erőlködését.

– Nyolc, tíz évre vannak ezek az emberek ítélve. Nem értem őket, így akarják végigdolgozni a teljes büntetésidejüket? Ilyen rohamléptekben, minden erejük megfeszítésével? – kérdeztem álmélkodva Kádártól.

Imre, aki a moldvaiak révén – az oroszról románra tolmácsolt szavakból – mindig többet megértett a körülöttünk zajló eseményekből, mint én, a következőket mondta a nagy nekibuzdulásról:

– A munkakezdés előtt kihirdették, hogy aki jól végzi a munkáját, előbb szabadul és a szovjet haza megbocsát neki, ha az ország újjáépítésében kiemelkedő munkát végez. Ezért lódultak neki a munkának ilyen mindent elsöprő iramban. De hát meddig bírják? Egy napig, két napig, esetleg egy hétig, – és azután mi lesz?

A brigádvezető észrevette, hogy abbahagytuk a munkát, kiálltunk a sorból. Odajött hozzánk, és dühös kiabálással nógatott bennünket a kőhordásra. Vonakodva rakodtunk meg egy saroglyát, elcipeltek a rakásig, és ott ültünk félre, hogy másokat ne akadályozzunk a serénykedésükben. Kigombolt vattás kabátom szárnyai alá húztam fázós, sebes lábaimat, hogy egy kicsit átmelegedjenek.

Egyik másik rabtársunk villogó szemmel kiállt ránk, hogy miért nem dolgozunk. Nem sej-

tettük szavaikat, de sejtettük az értelmét, hogy kénytelenek helyettünk is teljesíteni a kiadott normát. Sok mindent válaszolhattunk volna rá, de szavunkat nem értették volna meg, védekezésünket nem fogadták volna el. Nem feltétlenül lusta az, aki kiáll a sorból, és megbontja a brigád munkafegyelmét, amikor alig van jártányi ereje.

Délben a gyár a lehetőséghez képest kitett magáért. A hátsó, szintén romokkal keretezett, füves udvaron (amely engem erősen emlékeztetett az óbudai, aquincumi római kori aréna romjaira), letelepítették a népes munkássereget, brigádonként csoportosulva. Az ideiglenes vágóhídról, valahonnét a közelből, nagy kondérokban káposztával főtt húslevest hoztak; és mindenki számára színültig töltötték a tányérokat. Még húsfoszlányok is úszkáltak a híg lében.

Az ebéd utáni rövid pihenőt követően újra megfoglaltuk a saroglyát, hátha a jó húsleves után jobban megy a munka! Sajnos nem sokszorozódott meg az erőnk. Néhány forduló után megint lassacskán mindenki minket szidott. Mivel útjában voltunk a jövő-menőknek, elbújtunk az egymásra omlott betongerendák fedezéke alá úgy, hogy senki sem láthatott bennünket. A brigádvezető sem fedte fel búvóhelyünket. Azért is jó volt elhúzódni, mert a napot felhők takarták el, a szél csípősebbre fordult, és szemerkélt a hideg eső. Nem sokáig esett, de a nap végleg elbújt a széltől kergetett felhők mögé.

Ahogy szótlánul gubbasztottunk, odajött mellénk egy szegényesen öltözött orosz lány, aki szintén menedéket keresett. Kíéhezett formája volt, akárcsak nekünk. Látszott, hogy hozzátartozói őt sem tudták elkényeztetni hazáival a börtönben töltött hónapokban. Vagy talán nem is volt senkije?

Beszélt hozzánk. Mi is próbáltunk keresgélni a gyér orosz szókincsünkben olyan szavakat, hogy fenntartsuk az együtt-érző társalgást. Kérdezte, hogy hány évre vagyunk ítélve? Mondtuk, hogy tudomásunk szerint tíz évet kaptunk. Ingatta a fejét és szörnyülködött, majd vigasztalóan hozzátette:

– Nyicsevo, szkoro pojegyetye domon! (Nem számít, hamarosan hazamentek!)

Azokat a szavakat már értettük elég jól. Mások is többször mondták, hogy mint idegen állampolgárok, ha véget ér a háború, minket hamarosan

hazaengednek. Nagyon jól esett, hogy emberséges hangon, barátságosan beszélt hozzánk. Sorsközöséget éreztünk vele nyomorúságos helyzetünkben, mert hiszen ő is üldözött volt a megaláztatottak között.

Estefelé aztán mind többen dőltek ki a sorból, mások is elernyedve gubbasztottak szanaszét a törmelékrakásokon, és a brigádvezetők sem kiabáltak senkivel. A többség, érthetetlen módon, egészen a munka befejezését jelző sípszóig szorgoskodott, erőlködött az újra megeredt, lehangolóan szemerkélő esőben.

Így telt el az első munkanapom a Szovjetunióban, melyet még több ezer, végtelennek tűnő munkanap követett.

Az utolsó munkanapom szovjet kényszermunkatáborban:

Ekibasztuz (Kazahsztán), 1953. június 18.

Hiába reménykedtünk rabságunk első idején abban, hogy a háború végén kiderült a tévedés, az irataink átvizsgálása során rájönnek a szovjet igazságügyi szervek, hogy ártatlan emberek sínylődnek számkivetésben, embertelen körülmények között, nem volt szabadulás. Lassan morzsoltuk a rabság napjait, hónapjait, majd az egymás után következő éveket, a szabadulás reménységének egyre halványabb kilátásai között, a sorból kidőlt honfitársaink után a saját végzetünkre várva. Aztán a munkatáborok világa már életformánk lett. A túlélés minden fortélyát kitanult, fejet lehorgasztó, görnyedt hátú rabokká lettünk, sorsunkba bele-törődve, és a holnapoktól semmit sem remélve. Megtanultuk rabtartóink nyelvét, kiismertük magunkat a bolsevista rabszolgotartó birodalom soknemzetiségű sorsüldözöttei közötti együtt élés – már a cári világ óta – rögzült, áthághatatlan és könyörtelenül lesújtó farkastörvényeiben.

Végül aztán kilenc évet töltöttem szovjet rabságban. A múltó évek sodrában a munkatáborokon kívül megjárta néhány átmenesztő tábor, többször kerültem kórházba, majd ismét munkáslágerekbe. Az Ukrajnában töltött másfél év után, 1946. őszén felkerültem Észak-Urálba, majd 1949. tavaszán egy népes rabszállítmánnyal Észak-Kazahsztánba. A kietlen sivatagból szabadultam, hihetetlennek tűnő váratlan történelmi

fordulattal, a zsarnok diktátor, Sztálin 1953. márciusában bekövetkezett halálát követő események sodrában.

Az utolsó láger, amelyben raboskodtam az Irtis folyótól nem messze, a pavlodári terület Ekiasztuz nevű városában volt, speciális szigorított politikai börtönlágerben. Az életkörülményeink ettől függetlenül rendezettebbek voltak, mint a korábbi években. Az öltözékünk többé-kevésbé igazodott az éghajlathoz, a priccseken szalmaszakok voltak, pléddel takaróztunk, a hetenkénti fürdés alkalmával cserélt tiszta fehérneműben aludtunk, a tetűknek nyoma sem volt. Igaz, hogy kérelhetetlen börtöni fegyelem kötött minket, de megszabadultunk a közbűntényes banditáktól, „magunk között voltunk”, kizárólag politikai elítéltek, ami bizonyos nyugalmat is jelentett egymás között. Sőt, 1952 májusától (a januári rablázacást követően) már némi kis fizetést is kaptunk, és már nem éhezünk, a halandóság is csekély volt. Főként építkezéseken dolgoztam, mint földmunkás, rakodó, kőműves és vakoló. Az utolsó munkahelyem végül a vasöntöde volt, ahol segédmunkásként tevékenykedtem a mesterek mellett.

*

1953. június 17-én a politikai tiszt hívatta a parancsnoksági épületben lévő irodájába a külföldi állampolgárságú rabokat, a körülbelül ötezres létszámból pontosan ötvenegyet, azok közül huszonhét magyart is. Közölte, hogy minket elvisznek innét más lágerekbe, másnap számoljunk le a munkahelyünkön az ebben a hónapban végzett eddigi munkánk igazolásával.

A politikai tiszt különös rendelkezésének híre egyből szétfutott a lágerben. Izgatottan tárgyalták a rabok a lehetőségeket: a külföldiek biztosan soron kívül, elsőnek szabadulnak, és utánuk következnek a szovjet állampolgárok, egy széleskörű amnesztiával. A szabadulás váratlan reménységének lángja felizzott bennem, és nem tudtam elaludni, átforrósodott a párnám, amelyre lehajtottam a fejemet. Talán hajnal felé szenderedtem el, még álmomban is kósza, hihetetlen és kétkedő gondolatoktól gyötörten.

*

A legutolsó lágeri munkanapomon úgy vonultam ki munkára, hogy reggelire egy falatot sem ettem, csak szédelegtem, brigádtársaim szünni nem akaró, az eseményeket taglaló vitatkozása közben.

A rabok között mindig voltak túlzó optimisták, és megkeseredett pesszimisták, akik egymást túlkialbálva, szenvedélyes, ellentmondást nem tűrő hangon bizonygatták érveiket.

Ahogy bementünk az öntődébe Tibor, a magyar öntőmester kijelentette, hogy ő többé egy kézmozdulatot sem tesz, meg sem fogja a szerszámokat. Szólt a műhelybe lépő brigádvezetőknek, Alekszandrovnak, hogy készíttesse el a gyár irodáján az e havi munkateljesítményünk igazolását, ahogy előző este meghagyta nekünk Macsehovszkij, a politikai tiszt. Aztán felmászott a magszárító kemence tetejére aludni, a megszokott pihenőhelyére.

Nekem se mondta sem Makszimcsuk, sem Delicoj, hogy dolgozzam. Karikás szemekkel, sápadt arccal alig álltam a lábamon. Ettől függetlenül nem tudtam volna elnézni, hogy az öreg Makszimcsuk, akit batyának becéztünk, másszon be a kohóba, azt a szombati öntés előtt kitisztítani, előkészíteni. Utoljára még egyszer leveregettem a salakot, kitisztogattam a nyílásokat, habár közben többször megszedültem, és úgy éreztem, hogy összeesem. Aztán csak kitámolyogtam, és szóltam Makszimcsuknak, hogy nincs erőm besározni, tapasztani a kohó alját.

– Menj csak, fiam, pihenj! – legyintett az öreg megértően.

Lefekvésről, alvásról szó sem lehetett. Leroskadtam az alumínium öntő kályha mellé a lócára, és csak ültem, magam elé bámulva. Persze, Tibor se tudott aludni, csak forgolódott a kemence tetején. Aztán, amikor sehogy sem volt jó, le is mászott onnét. Próbált mókázni, viccelődni, mint máskor, de valahogy nem sikerült neki.

Nyomott volt a hangulat az öntődében. Akik maradtak, az érthető irigység és a néma reménység fojtotta beléjük a szót, a várható esélyeikről és jövőjükéről tépelődve. Az öreg ukrán Makszimcsuknak igaz, hogy októberben lejár majd a tíz éve, a lágerből mindenhogyan szabadul, de a moldvai Delicoj a tizenöt évéből még csak a nyolcadikat törlesztette.

Este bevittük az igazolást az irodára, Szadcsikov munkaügyi vezetőhöz, aki szintén meglehetősen görbén nézett ránk, különösen rám, aki valamikor a szpásszki kőbányában, a brigádjában szerencsétlenkedtem. Lehet, hogy mi is ilyen féltékenyen irigykedve néztünk volna másokra, ha azok-

ra mosolyog a váratlan szerencse, a szabadulás szinte biztosnak látszó útja. De hát valóban irigylésre méltóak voltunk-e, hiszen csak annyit mondtak, hogy máshová visznek minket, külföldi állampolgárokat?

Alekszandrov takarodó előtt bejött a lakóterünkbe, és közölte velünk, magyarokkal, hogy másnap nem kell mennünk munkára, további rendelkezésig bent maradunk a lágerben. Ezt sejtettük már, és vártuk is a hivatalos megerősítést.

Takarodókor úgy feküdtem le, hogy aznap egy falatot sem ettem. Az éjszakát megint álmatlanul, görcsös fejfájással töltöttem el. A hallatlan nagy lelki felindultság, a megrázkódtatás a váratlan fordulat miatt következett be. Rabságom első hónapjaiban, sőt éveiben is szinte nap, mint nap vártam az amnesztiát, reméltem ártatlanságom napvilágra jöttét és a boldog hazatérést Magyarországra. (Emlékszem, 1945 nyarán a megboldogult Krumpach Józsi bácsival a nyikolajevi romeltakarítás közben minden teherautó közeledésével azt hittük, értünk jönnek, és visznek majd haza.) Ahogy múltak az évek, úgy halványodott el a reménység. Az egyre távolabbra, majd a messzi Ázsiába történt sodródás közben ködbe veszett a távoli Magyarország és szeretteim egyre elérhetlenebb képe.

A tapasztalt rabtársakkal folytatott hosszas beszélgetések, a szovjet módszereket illető, sok éves személyes észlelések, az újságok, könyvek által sugallt eszmerendszer ismeretében, vajon gondolhattam volna-e egy ilyen hirtelen fordulatra: a külföldi származású rabok elszállítására a munkatáborokból?

Olyanokkal voltam együtt, akik már tíz, tizenöt évet, sőt többet töltöttek már addig rabságban. És azzal a kegyetlen ténnyel kellett számolni, hogy a büntetésidőm egyre közeledő vége felé Távol-Keletre száműznek, erős katonai fedezet kíséretében. Az örökös száműzetés várt reám, állandó rendőri felügyelet mellett.

Ugyanis, akik – mint politikai rabok – a büntetésül kiszabott évek után kiszabadultak a szögesdrótkerítések közül, mindegy, hogy letartóztatásakor külföldi vagy szovjet állampolgárok voltak, haladéktalanul deportálták őket kijelölt lakóhelyükre, valahová a tajgába vagy a pusztaságba. A sztálini törvények ismeretében, a tényszerű helyzet elfogadásával, a jó Isten akaratában való megnyugvással vettem tudomásul, hogy soha töb-

bé nem láthatom a hazámat. Nekem otthon már úgy sincs senkim se, nem is vár haza senki ennyi év után, mert régen elsirattak, ha maradt, aki elsirasson. Egy út van előttem: a lágerből történő kiszabadulásom után lehetőleg mielőbb beilleszkedni a reám váró életkörülmények közé, ott valahol a még távolabbi, még ritkábban lakott tájkon. Mivel írástudó voltam a sok analfabéta között, bíztattak a társaim, hogy ez a képességem segít majd elviselhető munkakörülmények között elhelyezkedni az engem befogadó közösségben.

És most hirtelen-váratlan fellángolt a hazatérés alig-alig pislákoló reménységének majd elhamvadó gyenge fénye. Igaz, még mindig csak reménység, és nem bizonyosság. De mégis! Ekkor kezdtem a rég besüppedt, magam ásta sírhalmokat sorra kibontogatni: ha kilenc év után tényleg hazakerülök, vajon kit fogok otthon életben találni? Milyen szörnyű háborús tragédiáról értesülök, majd tíz év múltán? Ha vattás ruhában, üres kézzel érek haza huszonhét évesen, mihez kezdhetek majd? Befogad-e engem az a társadalom, melynek jelenlegi gondolkodásmódja minden bizonnyal eltér attól, amilyen életfelfogással kiszakadtam belőle annakidején? Bele tudok-e a munkatáborokban eltöltött évek után az újjá formálódott, átalakult emberi környezetbe illeszkedni?

Nem tudom, mikor hanyatlott le a fejem a párnára, mennyit aludtam mély zavaros álmomban, de a pirkadat újra ébren talált, égő szemekkel, zaklatott és kusza gondolatokkal. Örülöm, hinnem és reménykednem kellett volna, de annyi hazugság után, amivel éveken keresztül hitetettek bennünket, jogfosztott rabokat, – a szabadság levegőjének fuvallata egyelőre csupán egy újabb csalóka, délibábszerű tünemény látszatát keltette.

Nehezen oldódott bennem a beidegződött, örök bizonytalanság által keltett feszültség, talán hihetetlen, de még a hazaérkezésem után is. 1953. december elseje óta itthon vagyok, a szülőházamban, de hiába múltak el az óta hosszú évtizedek, a ködbe vesző események különösen nyomasztó emlékei nem halványulnak el. A szovjet rabságban töltött ifjúságom egyes mozzanatainak szívdermesztően sötét vagy reménységtől derengő pillanatai elkísérnek az életem végső határnapjáig.